

ohranjen grad *Prem* na Notranjskem, ki obsega dvoje v topem kotu drug na drugem postavljenih dvonadstropnih traktov, ki se nadaljujeta v obzidje, katero oklepa dvorišče. V pritličju je obokan prostor z dvema polama križnih obokov z rebri kvadratnega prereza. — Zaradi večjih prezidav je manj jasno prvotno stanje gradu *Cmurek* nad Muro, kjer pa se je in situ ohranil še eden njegovih zunanjih portalov s pleteninasto okrašenim polkrožnim timpanonom iz sredine XII. stol.¹² — Podrobne raziskave in izkopavanja bi tem redkim spomenikom romanske profane arhitekture na Slovenskem vsaj v arheološkem pogledu pridelala nedvomno še nove primere.

Kakšen je po vsem tem delež Slovenije v okviru Evrope, kar zadeva romansko stvarstvo? Skladno z njenim zemljepisnim položajem in zgodovinsko usodo je tudi njena romanska arhitektura po svojem značaju srednjeevropska. Svoje skromno umetnostno povprečje je presegla le takrat, kadar je po redovnih ali osebnih zvezah posegla za vzori daleč od svojih meja v umetnostno najnaprednejših deželah takratne Evrope. Umetnostnozgodovinska vrednost in pričevalnost ohranjenega gradiva pa ni v iskanju njegovih absolutnih umetnostnih kvalit, temveč v tem, kako se je ta zemlja odzvala

na posamezne evropske arhitekturne pobude in kako jih je po svoje predelala ter jim dala lastni izraz. Umetnostno-geografska vprašanja prihajajo torej tu predvsem do izraza in le v tej luči lahko vzbudi slovensko gradivo kot celota evropski znanstveni interes.

OPOMBE

1. F. Stelè: *Monumenta artis slovenicae I*, Ljubljana 1935.
- 2. F. Stelè: *Predromanski ornament iz Slivnice*, *Razprave Slovenske Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani*, II, Filozofsko-filološko-historični razred, 1944, 347 do 363; E. Cevc: *Predromanski pletenini iz Batuj*, *Arheološki vestnik I*, 1–2, Ljubljana, 1950, 156–145.
- 3. F. Stelè: *Vorromanisches aus Slowenien*, *Beiträge zur älteren europäischen Kulturgeschichte*, Band I, *Festschrift für Rudolf Egger*, Klagenfurt 1952, 367–382.
- 4. E. Cevc: *Dvoje zgodnesrednjeveških figuralnih upodobitev na slovenskih tleh*, *Arheološki vestnik III/2*, Ljubljana 1952, 214–249.
- 5. E. Cevc: *Romanski Marijin kip v Velesovem*, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta I, Ljubljana 1951, 86–118; *isti*: *Mojster solčavske Marije*, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta III, Ljubljana 1955, 105–146.
- 6. M. Zadnikar: *Romanska Stična*, *Razprava SAZU IV/5*, Razred za zgodovinske in družbene vede, Ljubljana 1957.
- 7. E. Cevc: *Nova umetnostnozgodovinska odkritja v Ptuj*, *Zgodovinski časopis VI–VIII*, Ljubljana 1952–53, 301–329; M. Zadnikar: *Ptujska župna cerkev v romanski dobi*, *Ptujski zbornik 1893–1953*, Ptuj 1953, 39–49.
- 8. M. Zadnikar: *Problem »laške skupine« v naši poznoromanski arhitekturi*, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta V, Ljubljana 1959, 209.
- 9. M. Zadnikar: *Romanski vzhodni zvoniki na Slovenskem*, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta III, Ljubljana 1955, 55–104.
- 10. M. Zadnikar: *Srednjeveška arhitektura na Gradu pri Slovenjem Gradu v luči zgodovine in novih odkritij*, *Kronika – časopis za slovensko krajevno zgodovino IV/5*, Ljubljana 1956, 156–169.
- 11. I. Komelj: *Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem*, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta I, Ljubljana 1951, 37–85.
- 12. M. Zadnikar: *Portal s pleteninasto ornamentiko na cmureškem gradu*, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta III, Ljubljana 1955, 147 do 160.

MARIBORSKI MESTNI GRAD

(Stavbno-zgodovinska skica)

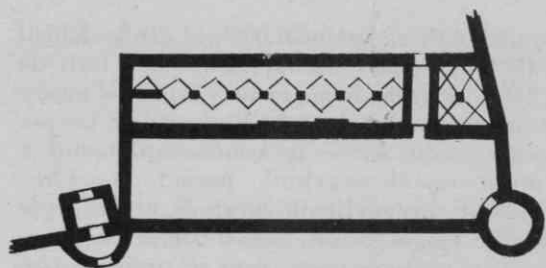
JOZE CURK

Kot pove že podnaslov, je namen članka predvsem vnesti nekoliko več jasnosti v stavbno-zgodovinski razvoj mariborskega mestnega gradu. Zato v njem obširneje obravnavam samo problematično kronologijo nastajanja posameznih arhitektonskih enot, ki združene tvorijo sedanji grajski stavbni kompleks, ne opisujem pa sedanjega stanja gradu. Da pa bo nastanek in razvoj sedanjega mestnega gradu razumljivejši, segam nekoliko nazaj, da v skopih obrisih prikazem razvoj Maribora kot trdnjavskega oporišča na pragu nižin Srednjega Podravja.

Začetek Maribora je iskati v trdnjavi na Piramidi, kopastem griču severno od mesta, katere gradnjo je narekovala državna obrambna organizacija nestabilne vzhodne meje. Nastanek trdnjave, ki je ščitila brod, nekoliko kasneje pa most preko Drave in varovala vhod v Dravsko dolino, je treba staviti na začetek XII. stol., v čas torej, ko

so nastajale tudi druge trdnjave vzdolž madžarske meje: Ptuj, Radgona, Lipnica, Cmurek itd.

Graditelj trdnjave je bil najverjetneje Bernard Sponheimski, mejni grof Dravske marke, ki se enkrat imenuje tudi Mariborski. Po njegovi smrti l. 1147 so ga nasledili Traungau, za temi pa l. 1193 Babenberžani. Že Traungau so imeli na gradu svoje ministeriale, ki so se po njem imenovali gospodje Mariborski. Leta 1181 se omenja v admontski davčni knjigi »Marchburg oppidum inferius et superius«, torej se že omenjata grad in naselje, ki se je razvilo pod njim ter prevzelo njegovo ime. Pred l. 1209 je Maribor postal trg in l. 1257 se že imenuje »civitas«. Prvi mestni pečat iz l. 1295 dokazuje, da je bilo mesto v drugi polovici XIII. stol. že utrjeno z obzidjem. Obrambna funkcija gradu se je v teku XIV. stol. prenesla na mesto, ki je prevzelo trdnjavsko in tudi

Tločrt mariborskega mestnega gradu iz leta 1478

upravno vlogo gradu. Grad sam se je spremenil v mestno predstražo in opazovalnico. Vojvode so si v nastajajoči mestni trdnjavi zgradili že najkasneje v sredini XIII. stol. svoj mestni grad, katerega lega se da samo splošno fiksirati v zahodni del mesta, v bližino Koroških vrat. L. 1495 se ta grad omenja kot »die alte Purgkh«, kar že predpostavlja obstoj novega mestnega gradu v severovzhodnem delu mesta. Še celo leta 1578 so bili ohranjeni ostanki starega gradu, ki je bil gotovo utrjen tudi proti mestu, nato pa je izginil iz zgodovine.

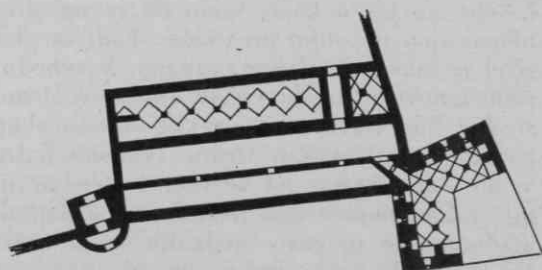
Med tem časom je stari grad na Piramidi kot mestna predstraža in opazovalnica vegetiral. Leta 1578 so izumrli močno zadolženi vitezi Mariborski. Kot grajski oskrbniki so jim sledili Schärffenbergi do l. 1586, Hugo Devinski do l. 1599, nato Wallseeji do l. 1465. Kaže, da je bil grad tedaj v zelo slabem stanju, ker so ga Wallseeji morali l. 1434 generalno popraviti. Ko so se končno tudi Wallseeji gospodarsko izčrpali, so grad prevzeli njihovi upniki gospodje Grabenski, ki so ga imeli v lasti skoraj 100 let, do l. 1556. Leta 1528 je v grad udarila strela in je v celoti pogorel. Na starih temeljih je bil nato zgrajen nov grad v obliki, kot jo kažejo slike iz XVII. stol. V začetku XVII. stol. je bil grad zelo zanemarjen. Leta 1605 so vanj stacionirali čete, ki so grad po ugotovitvah strokovne komisije iz l. 1611 do kraja zdemolirale. Ali je bil grad po l. 1612 še kaj obnavljan, se ne ve. Leta 1750 so ga dobili grofje Brandisi, ki so ga l. 1784 podrli ter njegov material porabili za zidavo gradu Betnave. Bregovi Drave so z odstranitvijo gradu izgubili enega svojih starih simbolov deželne varnosti.

*

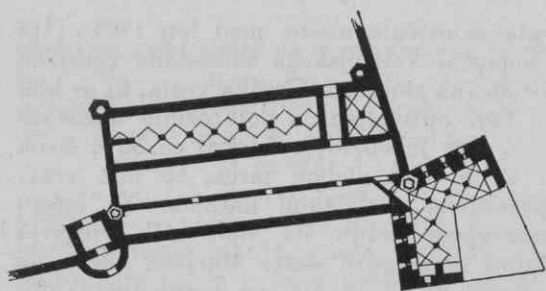
Severovzhodni vogal mesta je bil utrjen konec XIII. stoletja. Na stičišču severnega in vzhodnega obzidja je stal okrogel stolp, ki se izrecno omenja l. 1380. Južno od njega so bila na mestu, kjer je severovzhodna

cesta zapuščala mesto, med leti 1305—1315 s pomočjo Vetrinjskega samostana zgrajena štirietažna stolpasta Graška vrata, ki so bila ca. 1467 opremljena s polkrožnim barbakanom. Ker je obzidje obtekal ca. 30 m širok in 8 do 14 m globok jarek, so bila vrata opremljena z dvignim mostom. Na mestu današnjega gradu sta stali hiši Gregorja Maura in njegove sestre Marjete, vdove po Urbanu Peku, ki sta se morali umakniti, kakor govori listina cesarja Friderika III. iz l. 1478, novo nastajajoči grajski stavbi. Novo zgrajeni grad je bil vključen v organizem mariborskih mestnih utrdb kot oporišče severovzhodnega mestnega ogla. Grad je bil izraz stremeljenj druge polovice XV. stoletja po večji udobnosti in se je v tem svojstvu prilagodil spremenjenim prometnim in gospodarskim pogojem poznega srednjega veka.

Gotska gradnja je ohranjena kot jedro sedanjega grajskega stavbnega kompleksa ter je v tločrtu jasno vidna. Na skoraj 2 m debelih zidovih se je dvigalo dolgo preprosto poslopje. Delitev njegove kleti in pritličja z vrsto mogočnih kvadratnih slopov je še prvotna. V prvem nadstropju so poznejše predelave prvotno prostorno delitev zabrisale. Vidni so še sledovi stopnic, ki so povezovale obe stanovanjski etaži. Kot dokazuje na podstrešju ohranjeni naslikani gotski zidec, sestavljen iz šilastoločnih lokov, je bila stavba od vsega začetka sedanje višine. Na severu je grad segal na mestno obzidje, kot dokazuje ozka strelna lina v severni steni mezzanina, ki je danes zazidana, pa je imela gotovo par nekoliko vzhodnejše. Če je severno obzidje resnično imelo predzidje, kot to domneva Paul Schlosser, čeprav za to nima nobenih dokazov, je moralo biti zelo nizko. Med vzhodnim mestnim obzidjem in gradom nastalo medzidje je proti jugu zapiral raven zid, ki je tekkel do Graških vrat. V medzidje je vodil vežast prehod, ki še danes opravlja to funkcijo, iz medzidja pa verjetno prvotni vhod v grad. Jasno in mogočno se je moral dolgi, ozki

Tločrt mariborskega mestnega gradu iz druge polovice XVI. stoletja

Tločrt mariborskega mestnega gradu iz let 1601—1612

in visoki grajski blok dvigati s svojo silno sedlasto streho nad množico meščanskih hiš.

Turška oblega septembra 1532. leta je mestno obzidje močno poškodovala. Treba ga je bilo obnoviti, okrepiti in prilagoditi novi tehniki napada in obrambe. Delo so prevzeli Italijani, v katerih domovini je dozorela nova utrdbeno umetnost. Z delovanjem Domenica dell'Allia je bila preko Graza prenesena v Maribor. Obnova mestnih utrdb in njih modernizacija se je začela l. 1555. Med leti 1556—1562 je zrastle na mestu starega okroglega stolpa sestra Mlinarske bastije v Fürstenfeldu, mariborska bastija. Njeni graditelji so bili Andrea dell'Allio, Andrea de Lago, Peter de Pignato in Waltein iz Trebnja. Pomaknjena globoko v mestni jarek, je s svojimi topovi lahko »česala«
vzhodno in severno mestno obzidje. Njena krona je ležala ca 10 m nad jarkom, njen plato je obtekal močan paličast zidec, na vencu njenih cin pa je počivala skrilava streha. Bastija je imela dve etaži, od katerih je spodnja zasuta. Obe etaži in plato so povezovale polžaste stopnice. Polnjeni zidovi, obloženi z obdelanim lomljencem, so bili nerazčlenjeni, opremljeni samo z nizkimi, navzven razširjenimi strelnicami. V ohranjenem etažo je vodil sedanji vhod, opremljen z robom, posnetim na ajdovo zrno.

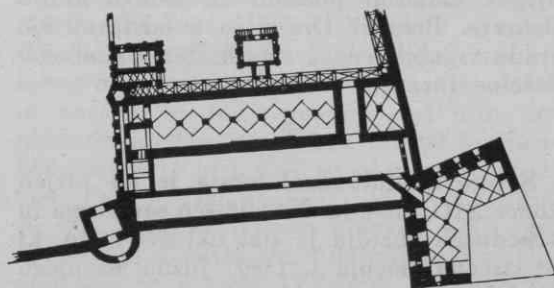
V drugi polovici XVI. stol. je morala nastati tudi vzhodna ploščad, ki je povezala bastijo z Graškimi vrati. Paličast zidec dokazuje italijansko delo. Vischer-Trostov bakrorez iz l. 1681 ga jasno kaže, samo da je na sliki pomaknjen nekoliko previsoko. Tudi ta ploščad je bila opremljena s cinami. V vzhodni steni gotovo ni imela večjih oken, kvečjemu strelne line, imela pa je nekaj vrat in oken na zahodni dvorišni strani. Grajsko jedro v tej dobi, razen na severu, še vedno ni bilo nikjer neposredno povezano z mestnimi utrdbami, le njegovo medzidje se je z izgradnjo vzhodnega trakta precej zožilo.

Deželni knezi so dajali grad v zastavo raznim najemnikom, dokler si ga niso konč-

no pridobili za vsoto 25.000 gld grofje Khisli l. 1575 oziroma 1579, ter ga imeli v lasti do l. 1690. S prehodom gradu v njihovo posest se je začela doba mnogih prezidav in povečav gradu, ki se je končno spremenil v sintezo raznih stavbnih period in stilov. V zaščiti prenovljenih mestnih utrdb se je namreč mogla prosto razviti želja po komfortu in reprezentanci, zato je prejšnjo izolacijo nadomestila želja po povezavi z okolico. Staro se je umaknilo novemu arhitektonskemu razpoloženju, grad se je polagoma spreminjal v razkošno baročno graščino.

Manjše predelave je moral grad doživeti že v letih 1590—91. Po računih, ohranjenih v graškem Deželnem arhivu, so takrat renovirali njegovo notranjščino. Kaj se je delalo, se točno ne ve. Kaže, da požar z dne 6. maja 1601, ki je upepelil večino mesta in vse utrdbe, tudi gradu ni prizanesel. Gotovo so se po tem letu opravile na gradu večje predelave, katere je zaključila l. 1612 naprava novega ostrešja in strehe. Ve se, da so bile l. 1601 vse mestne utrdbe in bastije obnovljene. V tem času je moral grad dobiti tudi svoje štiri vogalne šesterokotne stolpiče, od katerih so nekateri služili za stopnišča. Stolpiči so bili štirietazni, okrašeni z vodoravnimi zidci, maltastimi rusticiranimi robovi in pilastri ter opremljeni v spodnjih etažah s pokončnimi pravokotnimi, v gornji pa s pokončnimi ovalnimi okni. Streha je bila pri vseh stolpičih enaka: zvonasta. Grad je bil takrat še brez arkad in galerij. To dokazuje ohranjeni jugozahodni stolpič, ki je na današnjem podstrešju ometan v smeri južne in zahodne galerije (maltasti rusticirani ogli, pilastri ter svetlo tonirani maltasti omet) ter najstarejša podoba gradu (o. pl., najkasneje sredina XVII. stol.), ki kaže pogled na mesto in grad iz severozahodne strani. Na sliki je jasno vidna prvotna zahodna grajska fasada, flankirana od obeh zahodnih stolpičev.

Najobsežnejša je bila naslednja stavbna perioda, ki je bistveno spremenila obseg in lice gradu. Začela se je z istočasno gradnjo

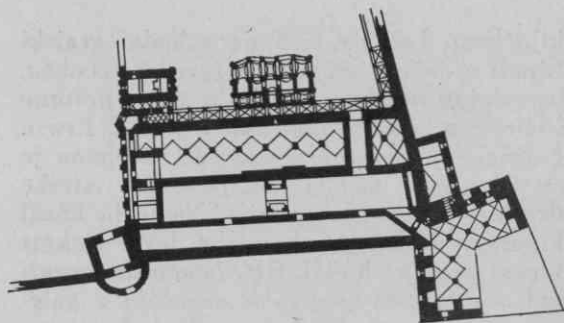

Tločrt mariborskega mestnega gradu iz let 1655—1673

Loretanske kapele (»kopije« Sante Case v Loretu) in oratorija (1655 — 10. avg. 1661), petosne južne fasade z mogočnim čelom, razširjene do jugovzhodnega stolpiča (letnica na glavnem portalu 1661, velike sorodnosti z gradnjami južnonemške stavbarske šole pod vplivi Elije Holla) ter slopaste galerijske fasade, ki je povezala oba zahodna stolpiča. Na bakrorezu, ki ga je izdalo Zgodovinsko društvo po oljni sliki v graškem Deželnem arhivu, nastali ca 1670, ima zahodna galerija še svojo lastno pultasto streho, katere sledovi so jasno vidni na podstrešju. V sredini fasade so ob galeriji zgradili pravokoten stopniščni stolp z uro in čebulasto streho na vrhu ter visokoprtilično dvoosno, skoraj kvadratasto vežno stavbo pred seboj. Ker je imela veža tla v višini arkad, so do nje vodile dvojne vsaksebi postavljene stopnice, katerih zidano ograjo so krasili baročni kroglasti motivi. Vežno stavbo so členili vodoravni zidci in podvojeni pilastri, stolp pa zidci, rusticirani ogli in pravokotne line. Iz veže so vodila skozi stolpovo pritličje vrata na arkadni hodnik. Njihov usločeno zaključeni obris je še danes lepo viden.

V tej stavbni periodi so zgradili slopaste arkade na vzhodni ploščadi ter jo povezali z grajskim jedrom tako, da so na severu prebili gotsko jedro vzdolž njegove severne stene ter prizidali arkadni hodnik, na jugu pa zgradili stanovanjski trakt za južno fasado. Z vključitvijo te ploščadi v grajski organizem so dosegli cirkulacijsko povezavo piana nobile in s tem zadostili novemu življenjskemu razpoloženju. Istočasno so preuredili tudi ploščadino pritličje: v vzhodni steni so prebili 9 pravokotnih oken v mezzaninu in enako število manjših lin v pritličju. Končno so ca l. 1670 uredili tudi današnjo viteško dvorano ter jo okrasili s plastičnim italijanskim štukom in temperami Lorenza Lauriaca, predstavljajočimi štiri letne čase, sacco di Roma, bitko pri Monuštru, Odisejev povratek na Itako, Jupitra in Marsa.

Paralelno z naštetimi gradbenimi deli je nastajal tudi zahodni del gradu, ki danes ni več ohranjen. Še v sredini XVII. stol. se je pred zahodno grajsko fasado širilo pravokotno grajsko dvorišče, ki ga je na severu omejevalo mestno obzidje (opremljeno z majhnimi vratci, od l. 1663 deloma porušeno), na zahodu in jugu pa kamenita zidova, na katerih stičišču je stala manjša meščanska hiša. Skozi južni zid je vodil preprost vhod na grajsko dvorišče.

Tločrt mariborskega mestnega gradu iz let 1747—ok. 1755

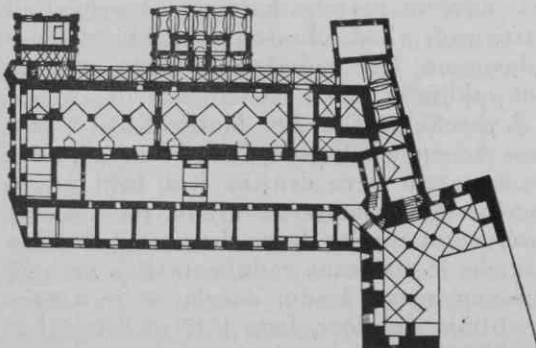
Leta 1655 je kupil Jernej Khisl že omejeno meščansko hišo ter ves njej pripadajoči prostor, ki je na severu segal do mestnega obzidja, na zahodu pa do konca današnje kavarne »Astoria«. Sodeč po votivnih podobah Mariborčanov v Rušah in Nazarjih iz let 1680 in 1681, je bil zgrajen med leti 1670—1680 na starejših temeljih sedaj podrti, štiritetažni »stanovanjski« stolp na stičišču zahodnega dvoriščnega zidu in severnega mestnega obzidja. Trokrilno upravno in gospodarsko poslopje (na mestu današnje kavarne je bilo njegovo južno, enonadstropno, preprosto, 10- ali 12-osno krilo, na severu nekoliko krajše enako krilo, ki je na vzhodu slonelo na »stanovanjskem« stolpu, na zahodu obe krili med seboj povezani) je moralo nastati okoli l. 1680, torej v času nastanka 4 Vischerjevih bakrorezov (katerih eden je le kopija že omenjene najstarejše slike gradu!). Ker slika iz ca 1690 že kaže enonadstropne arkade vzdolž l. 1688 obnovljenega severnega mestnega obzidja ter pritlične arkade dvoriščnih fasad upravnega poslopja, to dokazuje, da je moral ta del gradu biti gotov že ca 1690. Njegov osrednji prostor je predstavljalo veliko turnirsko dvorišče z okroglim vodnjakom na sredini. Z namestitvijo sončne ure na »stanovanjskem« stolpu l. 1699 so našeta dela našla svoj zaključek. Ob priliki teh del se je moral tudi prvotni preprosti vhod umakniti novemu portalu, katerega so sestavljali rusticirani vhod, okrašen na vsaki strani s pilastroma ter podolžna sedlasta strešica kot zaključek.

S poroko grofice Ane Marije Khisl z grofom Adamom Viljemom Brandisom je prešla po izumrtju prve družine leta 1690 posest mariborskega mestnega gradu po krajšem intermezzu v roke druge družine. Z družino Brandis je povezana zadnja stavbna perioda obravnavanega gradu. Začela se je s preureditvijo stolpičev. Leta 1717 so dobili, kot to dokazuje še ohranjeni stolpič, svojo sedanjo podobo z razgibanim strešnim za-

ključkom. Letnica 1735 na vzhodni grajski fasadi označuje večja dela (predelavo oken, ometanje), dvomim pa, da bi tedaj prvotno stebriščno galerijo (kot trdi ing. arh. Erwin Fabrici) nadomestili s slopasto. Verjetno je ob tej priliki nastala tudi povezava viteške dvorane z vzhodno galerijo. Na to bi kazal kiparski dekor, posebno oba leva. Enkrat v prvi polovici XVIII. stol. je morala nastati tudi stopniščna povezava oratorija z galerijami prvega nadstropja, medtem ko je, po mojem mnenju, čelo kapele z njenim plastičnim okrasom (na žalost skoraj uničenim) še prvotno.

V letih 1747—1749 je dal grof Henrik Adam Franc Brandis odstraniti pred zahodno fasado stoječo vežno stavbo s stopniščnim stolpom ter zgraditi sedanji stopniščni rizalit v razgibanih oblikah južnonemškega rokokoja. Upravičena je domneva, da je del podrtega stolpa še ohranjen v današnjem rizalitu. Kiparski dekor rizalita, ki stilno kaže na Podonavje, je signiran s črkami: H G V B in je po stilu sodeč nastajal še tudi po sredini XVIII. stol. Kolikor se da po starih slikah presoditi, je ob tej priliki dobil tudi dvoriščni portal svoje poznobaročno čelo, gotovo pa dohodno stopnišče na vzhodno galerijo svojo kamenito ograjo.

Leta 1751 so nadzidali bastijo ter jo z namestitvijo grofovskega stanovanja v njej vključili v ostali grajski organizem. S freskoposlikavo srednjega polja viteške dvorane (Jožef Göbler: Bitka pri Parmu leta 1743) l. 1765 se je barokizacija in s tem stavbni razvoj gradu zaključil. Sledeč spremenjenemu stilističnemu okusu in novim družabnim in kulturnim potrebam, je nastala iz prvotnega preprostega gotskega gradu baročna mestna rezidenca. Notranja in zunanja arhitektura je zableščala v novih oblikah, zliva joča se v velikopotezno enoto, oblikovano od umetnostnih sil italijanskega in južnonemškega baroka.

Tločrt mariborskega mestnega gradu iz leta 1933

Z XIX. stol. se je začelo drobljenje grajskega stavbnega kompleksa. Sodeč po starih litografijah (Kuwasseg-Lampel iz ca. 1845, kolorirana litografija iz 1855), je grad izgubil že najkasneje v začetku XIX. stol. svoje južno čelo in vse tri stolpiče (mogoče ob katastrofalnem požaru l. 1797). L. 1827 so odstranili Graška vrata, l. 1843 nadzidali upravno poslopje za eno nadstropje ter vanj namestili kameralno okrajno upravo. Leta 1871 so podrli južni dvoriščni portal in kmalu nato odstranili severno mestno obzidje z arkadami. Kot zaključek severnega grajskega trakta je zgradil takratni posestnik grof Ferdinand Brandis stolp in prostore, v katerih pritličju je sedaj nameščena muzejska uprava. Zahodni del gradu je postopoma izginjal, dokler niso l. 1938 odstranili še »stanovanjski« stolp. Z zgraditvijo kina na nekdanjem grajskem dvorišču je dokončno izginila predstava nekdanjega strnjene grajskega kompleksa. Grad se je omejil zopet na svojo prvotno velikost.

V dosedanjih izvajanjih sem namenoma izpustil obravnavo severnega grajskega trakta, ki je glede nastajanja dovolj problematičen, ni bil pa nikoli deležen posebne pozornosti. Severni grajski trakt je jasno sestavljen iz dveh stavbnih period. Starejši, triosni del je nastal po l. 1751, ko so nadzidali bastijo in jo preuredili v grofovsko stanovanje. Da je imenovani del kasnejši dozidek, dokazujejo:

1. paličast bastijski zidec, ki se nadaljuje skozi steno prizidka;
2. bastijska strelna lina, katero prizidani trakt lahko zakriva, a je bila le srednja izmed treh strelnih lin, zgrajenih za topovsko »česanje« južneje ležečega severnega mestnega obzidja;
3. vidna naslonitev prizidanega trakta na bastijski nadzidek iz leta 1751;
4. gradbena zaključenost prizidka, ki se vidi v debelini njegovih obodnih zidov;
5. podkletenost prizidka v globini zasute bastijske kleti. V klet vodijo naknadno predrte stopnice na mestu nekdanje strelne line bastijskega pritličja. Polžaste stopnice poleg njih so služile za povezavo med pritličjem in prvim nadstropjem prizidka. Prizidek je bil v pritličju povezan z gotskim grajskim jedrom z vrati, predrtimi na mestu stare strelne line, v prvem nadstropju pa povezan z več vrati s severnim arkadnim hodnikom in z grofovskim stanovanjem nad bastijo. Prizidek je služil za domestikalna stanovanja ter je obsegal v prvem nadstropju in pritličju po tri prostore.

Zahodno od opisanega prizidka se širi naslednji triosni prizidek, katerega zaključuje trietažni stolp. Ta prizidek je nastal okrog l. 1871, ima sorazmerno tenke stene ter v pritličju vrsto medsebojno povezanih prostorov, v katerih je sedaj muzejska uprava.

Z najmlajšim dozidkom zaključujem svoj opis nastajanja mariborskega mestnega gradu. V njegovi kronologiji je doslej vladalo mnogo nejasnosti. Če je članek vanjo vnesel več reda, je dosegel svoj namen. V opisovanje sedanjega grajskega stanja pa se ne spuščam, ker je to opravil že Ervin Fabrici v svoji doktorski disertaciji.

Zaradi lažjega pregleda precej komplicirane zgodovine o nastajanju današnjega mestnega gradu prilagam časovno tabelo:

1478 nastanek gotskega jedra, ki je na severu segalo na mestno obzidje, na jugu pa s prečnim zidom zapiralo nastalo medzidje,
1556—1562 nastanek bastije,
druga polovica XVI. stol. nastanek vzhodne ploščadi,

1590—1591 renovacija grajske notranjščine,

1601—1612 izgradnja 4 šesterokotnih stolpičev ter naprava novega ostrešja in strehe,

1655—1675 izgradnja Loretanske kapele, petosne južne fasade, sropaste zahodne fasade s predzidanim stopniščnim stolpičem in vežno stavbo, naprava sropaste galerije na vzhodni ploščadi in povezava le-te z grajskim jedrom z obema prehodoma za južno fasado in ob severnem mestnem obzidju, izdelava viteške dvorane,

1670—1690 nastanek zahodnega upravno-gospodarskega dela gradu,

1717 predelava stolpičev,

1735 predelava vzhodne grajske fasade, prva polovica XVIII. stol. povezava viteške dvorane z vzhodno galerijo, povezava kapelinske oratorije z zahodno galerijo,

1747—1749 odstranitev stopniščnega stolpa in vežne stavbe ter zgraditev sedanjega stopniščnega rizalita, katerega plastična dekoracija je nastajala še po sredini stoletja. Nastanek čela dvoriščnega portala ter kamenite ograje dohodnega stopnišča na vzhodno galerijo,

1751 nadzidava bastije, nekoliko kasneje prizidava triosnega severnega trakta,

1763 poslikanje srednjega polja viteške dvorane (J. Göbler: Bitka pri Parmu l. 1745), do 1845 odstranitev južnega fasadnega čela ter treh stolpičev,

1845 nadzidava upravnega poslopja,

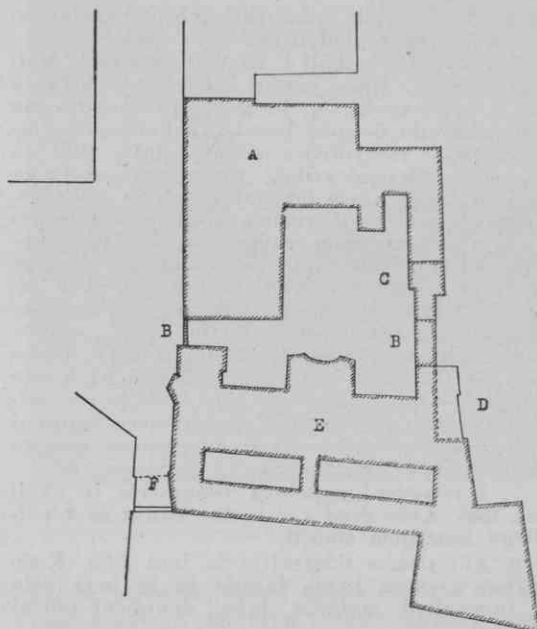
1871 odstranitev južnega dvoriščnega portala in nekoliko kasneje severnega mestnega obzidja z arkadami ter dozidava mlajšega dela severnega grajskega trakta,

1938 odstranitev »stanovanjskega« stolpa ter naslednje leto zgraditev kina na nekdanjem grajskem dvorišču,

1940—1941 adaptacija gradu v muzejske namene.

Dodajam kronološko urejeno vrsto slik, ki so važne za študij stavbne zgodovine mariborskega mestnega gradu:

1. Slika (opl., prva polovica XVII. stol.), Pokrajinski muzej Maribor, kaže pogled iz sev. zahoda na gornji grad, mesto in spodnji grad,

Tločrtna skica celotnega grajskega kompleksa, deloma posneta po mestnih načrtih iz leta 1802. A — upravno-gospodarski del gradu, nastal med 1670 in 1690; B — leta 1871 odstranjena vrata in mestni zid z arkadami; C — 1958 odstranjeni tako im. »stanovanjski« stolp; D — leta 1871 prizidani del severnega grajskega trakta; E — grajsko jedro, nastalo med leti 1478 in 1751; F — leta 1827 odstranjena tako imenovana Graška vrata

ki ima že vse 4 stolpiče, nima pa še galerij niti prizidane Loretanske kapele.

2. Bakrorez, izdelan po oljni sliki v graškem Deželnem arhivu. Čas nastanka slike okoli leta 1670, bakroreza okoli leta 1710. Izdalo Zgodovinsko društvo Maribor, Pokrajinski muzej, Maribor. Kaže pogled z juga. Zahodno od grajskega jedra še ni nobenih stavb niti »stanovanjskega« stolpa, stoji pa že Loretanska kapela, južna grajska fasada s čelom, podobnim tistemu na kapeli, zahodna galerija s posebno pultasto streho ter stopniščnim stolpičem in seveda vsi 4 vogalni stolpiči.

3. Votivni podobi v Rušah in Nazarjih (les, olje, čas nastanka leta 1680 in 1681). Kažeta pogled z juga. Zahodno od gradu je že videti »stanovanjski« stolp, severno obzidje še kaže mostovž, upravnih stavb še ni videti. Grad ima 5 stolpičev.

4. Štirje bakrorezi Vischer-Trosta, iz Vischerjeve knjige »Topographia Ducatus Stiriae. Grätz 1681«. Bakroreza, ki kažeta pogled na celotno mesto z juga in zahoda (je le kopija že omenjene najstarejše ohranjene slike gradu), sta za nas neuporabna, važna pa sta ostala dva, ki kažeta pogled na grad z juga in vzhoda. Grad ima 4 stolpiče in pred zahodno fasado enonadstropno stolpasto vežno stavbo, do katere vodijo dvojne vsaksebi položene stopnice. Južni, grajska in kapelinska fasada, imata značilni čeli. Zahodno od kapele vodi preprost portal na grajsko dvorišče, zahodno od njega se razteza preprosto enonadstropno 12-osno upravno poslopje. Iznad njega vidna streha severnega krila. Vzhodno od »stanovanjskega« stolpa vidno mestno obzidje z mostovžem. Vzhodno grajsko fasado krasi paličast zidec, ki je pomaknjen nekoliko previsoko. Vischer kaže

pri vseh galerijah toskanske stebriče, kar je po mojem mnenju plod njegove licentiae.

5. Slika (opl., okoli l. 1690), Pokrajinski muzej, Maribor. Kaže pogled na grad z juga in s ptičje perspektive. Je najbolj verodostojna podoba gradu iz dobe baroka. Zahodno od gradu stoje že vse stavbe, »stanovanjski« stolp in arkadne galerije vzdolž severnega mestnega obzidja. Grad krasi 4 vogalni stolpiči, pred zahodno fasado stoji vežino visokoprtilično poslopje s stopnišnim stolpom z uro in čebulasto streho. Vse galerije so slopaste. Bastija še ni nadzidana, manjka še tudi povezava viteške dvorane z vzhodno galerijo in kapelinega oratorija z zahodno galerijo.

6. Risba iz knjige »Reisebilderbuch« neznanega Šlezijca iz l. 1712. Kaže pogled na mesto z juga. Je zelo približna. Grad kaže le en stolpič za južno fasado. Verjetno je to stopnišni stolp. Sicer se ne da ničesar ugotoviti. Knjigo hrani Archiv Oberdonau.

7. Kuwasseg-Lampelova litografija iz okoli leta 1845. Kaže grad z vzhodne strani že v približno sedanjem stanju.

8. Kolorirana litografija iz leta 1855. Kaže pogled z juga. Južna fasada je že brez čela in jugovzhod. stolpiča. Južni dvorišni portal še stoji.

9. Slika opl. Kaže približno enak pogled na južno grajsko fasado kot prejšnja litografija. Cas nastanka 1863. Avtor neznan.

10. Enak pogled kaže akvarel A. Wagnerja iz okoli leta 1867.

11. Končno omenjam še Kaufmannovo risbo južne grajske fasade iz l. 1892, ki kaže že popolnoma sedanje lice. Portal je že odstranjen, poslopje zahodno od njega dvonadstropno.

OPOMBE

Karl Schuchardt: Die Burg im Wandel der Weltgeschichte. Potsdam 1931. — Oton Piper: Oesterreichische Burgen. I—VIII. Wien 1902—1910. — R. G. Puff: Marburg in Steiermark. I—II. Graz 1847. — J. R. Janisch: Topographisch-Statistisches Lexicon von Steiermark. Graz 1878—1885. — F. Nowotny: Südsteirische Burgen und Schlösser. Alm. Südsteiermark. Grätz 1925. — J. Zahn: Steirische Burgen v. Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild. 1890. — G. M. Vischer: Topographia Ducatus Stiriae. Grätz 1681. — A. Mally: Gassen- Strassen- und Plätze-Buch von Marburg. Marburg 1906. — E. Fabri: Die Burgen der Stadt Marburg a. D. mit besonderer Berücksichtigung des Treppensialitales an der jetzigen Burg. München 1935. — D. Ordelt: Von der Marburger Burg. MbZ 313 od dne 8. 12. 1941. — H. Wutschig: Steirische Städte und Märkte im Reisebilderbuch eines Schlesiens (1710—1714). BlfHmtkde 1941. — P. Schlosser: Marburg/Drau als Festung. Ztschrift d. hist. Ver. f. Stmk. 1940. — H. Pirchegger: Marburg in alter Zeit. Alpenländische Monatshefte, Graz 1924, Beckh-Widmannstetter: Marburg und Umgebung. Tagespost, 1900, št. 248, 250, 254, 259, 262. — H. Wengert: Städtebauliches aus Steiermark, II. Marburg, Blttr. f. Hmtkde 1932. Heft 5 in 6. — H. Wengert: Stadtanlagen Steiermarks. Graz 1932. — H. Pirchegger: Marburg in alter Zeit. Almanach Südsteiermark. Graz 1925. — R. Baravalle: Steiermärkische Burgen und Schlösser. Graz 1936. — Indikacijske skice franciscejskega katastra iz l. 1824. — Hoffer: Die räumliche Entwicklung der Stadt Marburg. Kartographische und schulgeographische Zeitschrift, II. Wien 1913, p. 42—44. — P. Schlosser: Beiträge zur Geschichte Marburgs bis 1790. MbZtg 1939, št. 72, 178, 207, 213, 219, 236, 272. — P. Schlosser: Ringmauer, MbZtg 1938, št. 64, 75, 148, 166, 196, 232; 1939, št. 12, 24, 29, 47, 110, 131. — P. Schlosser: Stadtgraben, MbZtg 1938, št. 87, 98, 132, 275; 1939, 6, 53, 82, 99.

LJUBLJANA — SPOMENIK ZGODOVINSKEGA URBANIZMA IN ARHITEKTURE

NACE SUMI

O nobenem mestu na Slovenskem niso toliko pisali kakor prav o Ljubljani, o njenem starem jedru, njeni baročni arhitekturi in o pričah arhitektonskega snovanja novejših dob, zlasti še o Plečnikovih delih. Če se kljub temu ponovno ukvarjam s to temo, storim to v upanju, da bodo tudi te vrstice pripomogle k utrditvi spoznanja o njeni pomembnosti, o dragocenosti njenih zgodovinskih urbanističnih sestavin in njenih posameznih arhitektur, raztresenih na videz brez reda zunaj sklenjenih starih okolišev.

Zlasti je tokrat ponovno opozorilo potrebno spričo pereče, vse bolj vidne in v veliki meri »brezobzirne« modernizacije mestnega središča; ta modernizacija sicer popolnoma razumljivo in upravičeno mora rušiti ne le stare nadrobnosti, marveč tudi cele predele. Toda žal moramo še zmerom ugotavljati, da nam ne daje vselej nadomestila za izgubljene ali »obsojene« stare vrednote.

Nihče pač ne more trditi, da osrednja magistrala ni tista, na kateri opazujemo in po svoje tudi vrednotimo prispevek naše dobe k podobi Ljubljane. Že tisto, kar je bilo

na njej napravljeno v povojnih letih, dobro nakazuje smer njene modernizacije: zidava v višino. To je kajpak docela razumljivo: moderno mesto ali mestno središče si danes že kar »podzavestno« predstavljamo kot visok predel s širokimi ulicami in trgi. A tu gre zdaj za temeljno vprašanje, kakšen naj bo odnos med to zahtevo in starim mestom. V Ljubljani namreč ni mogoče, da se staro mesto zaključuje denimo ob magistrali. Zakaj ne? Zato, ker staro mesto ne omejujejo zgolj neke ulice — to velja samo za poglede od blizu, marveč se preko sedanjega središča uveljavlja njen najstarejši del, njena krona, Grad na hribu. Od nekdanj velja fasada Ljubljane — pogledi s Šišenskega hriba, s Tivolija in gorenjske vpadnice — za vrednoto, brez katere si slovenske prestolnice ne moremo predstavljati. Zato ni brez pomena govoriti o urbanistični disciplini v današnjem širšem središču (ki sega na severu do železnice), kakršno so poznali in uvedli urbanisti starejših dob v Ljubljani in zaradi katere se ukvarjamo s tako imenovanim spomeniškim vprašanjem. Zavoljo